

دار و نامه قلانسی

تالیف:

بدیع الدین محمد بن بهرام بن محمد قلانسی سمرقندی

تألیف و تعلیقہ:

محمد سراف (حصین)

بہ اہتمام

ف - پیر محمدی

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
انتشارات نوین پژوهش

۱۳۹۷

سرشناسه

عنوان قراردادی

عنوان و نام پدیدآور

مشخصات نشر

مشخصات ظاهری

فروست

شابک

وضعیت فهرست نویسی

یادداشت

یادداشت

موضوع

شناسه افزوده

رده بندی کنگره

رده بندی دیویی

شماره کتابشناسی ملی

قلائسی سمرقندی، بدرالدین محمد بن بهرام

قرابادین فارسی

دارونامه قلائسی/تالیف بدرالدین محمد بن بهرام بن محمد قلائسی سمرقندی؛ ترجمه و تعلیقه محمد مهرانفر (حصین)
تهران: نوین پژوه سینا، ۱۳۹۷.

۴۴۱ ص.

طرح احیای میراث مکتوب طب سنتی ایران: ج ۱/۶۱.

۹۷۸-۶۰۰-۹۸۰۹۶-۹-۱

فیبا

کتاب حاضر در قالب طرح احیای میراث مکتوب طب سنتی ایران با حمایت و مشارکت معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری، ستاد توسعه علوم و فناوری گیاهان دارویی و طب ایرانی، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، دفتر طب ایرانی، دانشگاه شاهد، مرکز تحقیقات کار آزمایی بالینی طب سنتی ایران منتشر شده است.

نمایه

پزشکی سنتی-متون قدیمی تا قرن ۱۴؛ پزشکی سنتی-نسخه ها و دستورالعمل-متون قدیمی تا قرن ۱۴؛ داروشناسی-متون قدیمی تا قرن ۱۴

Traditional medicine-Early works to 20 century;

Traditional medicine-Formulae, receipts-Early work to 20 century; Pharmacology-Early work to 20 th century

مهرانفر، محمد، ۱۳۵۸- مترجم؛ ایران، ریاست جمهوری، معاونت علمی و فناوری؛ ایران، ریاست جمهوری، ستاد توسعه علوم و فناوری گیاهان دارویی و طب ایرانی؛ ایران، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، دفتر طب سنتی-ایرانی اسلامی؛ دانشگاه شاهد، مرکز تحقیقات کار آزمایی بالینی طب سنتی؛ طرح احیای میراث مکتوب طب سنتی ایران: ج ۱/۶۱.

۱۳۹۷/۲۳۶/۸۱۳۵/۶

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
انتشارات نوین پژوه سینا

وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی
مرکز تحقیقات کار آزمایی بالینی
طب سنتی ایران

جمهوری اسلامی ایران
وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی
مرکز تحقیقات کار آزمایی بالینی
طب سنتی ایران

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
ستاد توسعه علوم و فناوری گیاهان دارویی و طب سنتی

ریاست جمهوری
معاونت علمی و فناوری

www.novinpajoooh.com

info@timpub.com

مراکز پخش: ۰۲۱-۲۶۴۵۸۴۸۶ و ۰۹۳۷۱۳۵۹۰۱۰ @novinpajoooh.esina

www.timpub.com ۰۹۱۹۰۲۴۴۵۸۵۰ و ۰۹۱۹۵۴۰۹۸۹۲

عنوان: دارونامه قلائسی

مؤلف: بدرالدین محمد بن بهرام بن محمد قلائسی سمرقندی

ترجمه و تعلیقه: محمد مهرانفر (حصین)

به اهتمام: ف- پیر محمدی

طراح جلد: صادق جمالی

ناشر: انتشارات نوین پژوه سینا

نویس و تاریخ چاپ: چاپ اول، ۱۳۹۷

قیمت: ۳۰۰۰۰۰ ریال

شمارگان: ۲۰۰ جلد

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۸۰۹۶-۹-۱

این کتاب در قالب طرح احیای میراث مکتوب طب سنتی ایران منتشر گردیده است.

همه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، اقتباس در گیومه در مستندنویسی و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

فهرست مطالب

۱۱.....	مقدمه مترجم.....
۲۱.....	مقدمه مؤلف:.....
۲۳.....	باب اول: گزینش و نگهداری داروها.....
۲۷.....	باب دوم: در احکام احراق.....
۲۹.....	باب سوم: احکام شستن و شستشو.....
۳۱.....	باب چهارم: در احکام جمود و ممزوجت.....
۳۳.....	باب پنجم: در ترکیب داروهای مفرد و کیفیت استفاده از آنها در داروهای مرکب.....
۳۹.....	باب ششم: کیفیت احراق و بریان کردن.....
۴۷.....	باب هفتم: کیفیت شستن ادویه حجری (سنگی) و غیر آن.....
۵۱.....	باب هشتم: عمل روغن هایی که در آنها ادویه را می پزند و عمل ضد عفونی و بیروطیها.....
۵۳.....	باب نهم: روغن گیری.....
۵۵.....	باب دهم: طبخ خرچنگ ها برای مبتلایان به سبل و استعمال ذرائع و گرفتن خرن بزر.....
۵۷.....	باب یازدهم: استخراج عسل بلاذر و طرز تهیه آب زجاج و استخراج شیر شبرم و دود کندر.....
۵۹.....	باب دوازدهم: تطریه عود و اصلاح دبق برای استعمال.....
۶۱.....	باب سیزدهم: نگهداری زهره ها از فاسد شدن و نگهداری پیه ها و مغزها.....
۶۳.....	باب چهاردهم: تهیه آب پشیر و منافع و خواص آن.....
۶۹.....	باب پانزدهم: ماندگاری و مدت انقضای مصرف داروهای مرکب.....

۷۳	باب شانزدهم: تاریخ مصرف یا مدت ماندگاری اثر داروی مرکب
۷۵	باب هفدهم: منافع مطبوخ در تریاق و منافع غسل در آن و ظرف تریاق
۷۷	باب هجدهم: امتحان و آزمایش تریاق
۷۹	باب نوزدهم: طرز تهیه شوربای افعی مستعمل در درمان جذام
۸۱	باب بیستم: تفسیر اسامی یونانی داروهای مرکب
۸۹	باب بیست و یکم: شرح اسامی داروهای مرکب عربی
۹۷	باب بیست و دوم: بخورات و ادخنه (دودها)
۱۰۱	باب بیست و سوم: معجون‌ها و جوارشها
۱۳۹	باب بیست و چهارم: داروهای پرورده و مرباها
۱۴۵	باب بیست و پنجم: رب‌ها
۱۴۷	باب بیست و ششم: شربت‌ها، لوسات، نفوختات و قطورات
۱۵۷	باب بیست و هفتم: نطولات
۱۶۱	باب بیست و هشتم: غرغره‌ها، ضمائم، ضمائم در درمان آفت
۱۶۵	باب بیست و نهم: سنونات، دلوکات، درمان‌ها، مار‌های دهان و دندان
۱۷۳	باب سی‌ام: ادویه خون‌دماغ و درمان بینی
۱۷۹	باب سی و یکم: حب‌ها و ایاره‌ها (حبوب و ایارجات)
۲۰۳	باب سی و دوم: قی، تدابیر و منافع آن، داروهای ضد تهوع و غداها، مناسب حال افراد در درمان قی
۲۱۵	باب سی و سوم: حقنه‌ها، شناخت اندازه حقنه و منافع آن
۲۲۳	باب سی و چهارم: شیاف، حمل و فرزجه‌ها
۲۳۱	باب سی و پنجم: روغن‌ها
۲۳۷	باب سی و ششم: لعوقات
۲۴۵	باب سی و هفتم: شربت‌ها و جوشانده‌ها
۲۸۷	باب سی و هشتم: قرص‌ها و گلوله‌ها (بنادق)
۳۰۷	باب سی و نهم: سفوف‌ها
۳۲۳	باب چهلم: داروهای آرایشی (پوست موزیایی)
۳۳۹	باب چهل و یکم: داروهای متعلق به چشم
۳۴۹	باب چهل و دوم: ادویه‌ای که اشتها (ویار) و میل گِل خواری و دیگر میل‌های بد را برطرف می‌نمایند

۳۵۱	 باب چهل و سوم: ذرورها و اکسرین ها
۳۵۷	 باب چهل و چهارم: درمان کلی مربوطه به نوشیدن سموم و گزش گزندگان
۳۶۳	 باب چهل و پنجم: تریاق ها (پادزهرها)
۳۶۹	 باب چهل و ششم: جایگزین و بدل داروها
۳۸۷	 باب چهل و هفتم: وزن ها و پیمانه ها
۳۹۵	 باب چهل و هشتم: دفع حشرات و مارها
۳۹۹	 باب چهل و نهم: بیان برخی خواص
۴۱۵	 نمایه ها

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه مترجم

«الحمد و الثناء لعین الرجوع م الملة و السلام علی واقف مواقف الشهود و علی آله امناء المعبود»

سپاس و ستایش مرا و را سزااست که هر چه هست اوست و جز او عدم است و هر ذی بودی نمودی از بود اوست. پاک و منزله است ذات عید الغیب و دست نیافتنی که از آسمان پرواز عقول تیز پرواز و از تصور خیال همگان دور و از مساحت معرفت عارفان و کاملان مصون است؛ و بزرگی از آن اوست که همت‌های والا حقیقت دانش را دریافته و به حدس زیرکان در نیاید و بر همه محیط و در قبضه قدرتش مغلوب و در کشور وجود مدیث همگان نموده‌ای بی بود ابدیند؛ و سلام و درود بر واسطه نخستین فیض الهی و رحمت تعالین و اسوه حسنه و ظل ممدود ورق منشور و وجود عام ساری در تجلیات و نفس رحمانی، معتمد مطلق (ص) و بر خاندان مطهرش که کلمات التامات حق و مرآت خدا نمای و حکیم نفوس حرو و طرب ابدان دنیوی و مفاتیح غیب و اسماء حسنا ی خداوند متعالند.

اما بعد، این رسوای هر دو جهانی، ساکن شهر هیچ‌ندانی، مهجور وادی دانایی، معتکف آستان بی‌نوایی و حارص ارتزاق از خوان ولایی، محمد مهران فر، متخلص به حصین، خداوند متعال را شاکرم که بار دیگر توفیق را رفیق این حقیر ساخت تا مجال گلگشت در گلستانی مشحون از ازهار ملون و مملو از زیبایی و نوآوری و شکوه و شکوفایی را بیابم. باری قربادین قلانسی به گلستانی می‌ماند که باغبانش نه دسته‌دسته و نه دامن دامن که خروار خروار گل و گیاه را یکجا به تماشا

آورده و با سیر در گلستان‌های پرگل، زیباترین‌ها را به وسواس دانایی و تجربه برچیده و از هر گلستان گلی و از هر خرمن خوشه‌ای و از هر کان گوهری و از هر بحر، دری و از هر سینه رازی را به ارمغان آورده و در کتاب خود به تماشا و به کرانه توصیف آورده است.

مؤلف کتاب: «بدرالدین محمد بن بهرام بن محمد قلاسی سمرقندی» از طبیبان قرن ششم و یا هفتم هجری است؛ که هرچند از زندگی او چیز زیادی نمی‌دانیم اما به عینه در کتاب و قلم خود تجلی نموده و گویاست که وی طبیبی بوده دنیا دیده و حاذق و کیمیگری بوده کارکشته و داروشناسی بوده خبره و دانشمند. تسلط وی بر اکثر کتب طبی و طبیعی آن زمان و تألیفات قدما و دانشمندان یغنی و مسلمان در کتابش مشهود است. پرواضح است وی بر کتب اطباء و الباء قبل و هم عصر خود اشراف، شگرف داشته و در طبابت و داروشناسی یگانه و سرآمد بوده است. تسلط و مهارت وی در علم طبی موجب گردیده تا برای نخستین بار وی قرابادینی را جمع‌آوری نماید که از دیگر کتب مشابه و کارا تر باشد. بدون تردید وی نیاز زمان خود به وجود دارو نامه‌ای کاربردی و مطمئن را به به دریا و آن را به زیبایی هرچه تمام‌تر برآورده است. قرابادین قلاسی کتابی است که از اضافات و زوائد حمی المقدور عاری و در عوض مشحون از مجربات و نسخ مُجَرَّب و متواتر است. در این کتاب ترتیب و دسته‌بندی داروها به روشی معقول و بدیع صورت گرفته و علاوه بر اینکه دستور ساخت در هر مورد خوبی ذکر گردیده تمامی آموزش‌ها و نکاتی که هر کس در ساخت و تهیه و نگه داشت داروها بدان نیازمند است را در خود دارد و لذا در نوع خود اگر بی نظیر نباشد قطعاً کم‌نظیر است.

مؤلف کتاب از نواقص و نقایص و خطای کتب مشابه و دل‌خرد به‌خوبی آگاهی داشته و لذا ضمن تشریح اصول اولیه و مورد نیاز ترکیب داروها، نحوه احتیاط، غلظت، تشویه و طبخ، ترکیب و تهیه انواع و اقسام داروها را به زبان ساده بیان نموده و نحوه نگه‌داشت، ابراک و ماندگاری یعنی تاریخ مصرف و نوع مصرف و شگرد شناخت دارو و طرز تهیه تمامی ترکیبات مشهور و داروهای مرکب از سر تا به قدم را از کتب معروف زمان همچون الحاوی، قانون، الکامل، منصوری، الذخیره و فردوس الحکمه گردآوری نموده و در هر زمینه تجربیات موفق خود و اساتید فن را نیز ذکر نموده است. همچنین در کتابش از نسخ اطبایی حاذق که برای ما البته شاید گمنام باشند یاد آورده و تجربیات مورد وثوق را بیان داشته و در اختیار همگان قرار داده است. همچنین وی در بخشی از کتاب خود به بیان و شرح الفاظ یونانی و سریانی برخی ادویه مذکور در کتب طبی پرداخته که بی بدیل است. وی بابتی را نیز به مبحث ابدال ادویه یا جایگزین داروها اختصاص داده

که امروزه برای همه ما اهمیت فوق العاده‌ای دارد. کار عمده و مهم دیگر وی در کتاب فلانسی ذکر اوزان و پیمانه‌های مشهور است که وی به‌خوبی از عهده آن برآمده و این مبحث مهم را نیز در کتاب خود گنجانده است.

بدون شک فلانسی (اعلی الله مقامه) در کار خود بسیار موفق بوده و کتاب وی از جمله قرابادین-های مهم و صحیح عالم طب به شمار می‌رود و گواه این مدعا استفاده بسیار اطباء پس از وی از کتاب فلانسی است؛ که نسخ آن در کتب عدیده اطباء مشهور و حاذق ایرانی و غیر ایرانی به وفور یافت می‌شود.

ویژگی‌های ترجمه قرابادین فلانسی

کار ترجمه قرابادین از عربی به فارسی کاری دشوار و طاقت فرساست که اکثری از آن گریزانند. وجود اسامی ادویه مختلف از مفرد و مرکب گرفته تا اصطلاحات داروسازی و اسامی بیماری‌ها و اشخاص و... از علل سخت شدن کار است؛ و دشوارتر اینکه در این کتاب مصنف از کتب مختلف نسخه‌های گوناگونی را بابت امانت داری گرد آورده است همین مساله دشواری کار را دوچندان می‌کند، چون گاه در کتاب یک درو با اسامی مختلف ذکر گردیده است؛ و مؤلف نیز هیچ تلاشی در جهت یکسان‌سازی عبارات و اسامی اصطلاحات ننموده و عین عبارات را نقل نموده است. نقل قول از کتب مؤلفین قدیم یونانی و ذکر اسامی ناآشنا و کهن ادویه، گوناگونی عبارات و ادبیات مختلف از قرون مختلف کار ترجمه فلانسی را دشوارتر از ترجمه هر کتاب دیگر طبی نموده است. نسخه مورد استفاده حقیر برای ترجمه نسخه تصحیح شده دکتر محمد زهیر البابا استاد دانشگاه دمشق می‌باشد که در سال ۱۴۰۳ هجری قمری توسط «معهد التراث العلمی العربی حلب» به چاپ رسیده است. دکتر زهیر البابا در تصحیح خود از هیچ نسخه مختلف استفاده نموده که هیچ‌یک از نسخه‌های مورد استفاده وی در کتابخانه‌های ایرانی موجود نبوده و تمامی آن‌ها را از کتابخانه‌های غیر ایرانی گردآوری نموده است. وی در تصحیح خود بنا را بر یک نسخه گذاشته و اختلافات را در پاورقی ذکر نموده‌اند و الحق و الانصاف تلاش زیادی نموده و کتابی منقح تحویل داده است. با تمام این اوصاف عملکرد دکتر زهیر البابا مانع از غلیان وسواس این حقیر برای تحقیق و کاوش در مواضع مختلف کتاب نگردید و لذا دو نسخه خطی از کتاب قرابادین فلانسی موجود در کتابخانه‌های جمهوری اسلامی ایران را تهیه و موارد اختلافی را مجدداً با این دو نسخه مقابله و بر اساس آن کار ترجمه انجام گردید؛ و لذا ترجمه صورت گرفته در

مواضعی با تصحیح دکتر البابا متفاوت است و حقیر بر این عقیده است که کار صورت گرفته در این ترجمه کامل تر و متن مورد نظر ما سالم تر و قوی تر می باشد. ان شاء الله.

در ترجمه کتاب نیز بیشتر از بیش متن را روان و امروزی ترجمه نمودیم و حتی المقدور در بیان اسامی ادویه نام امروزی و فارسی و مشهور آن ها را ذکر کردیم و تمامی اسامی و اصطلاحات را با وسواس فراوان و بعد از تفحص کافی ترجمه و تبیین کرده و هر جا مؤلف مطلبی را خلاصه و گنگ بیان نموده بود ما ترجمه را بسط داده منظور مؤلف را در روشن نمودیم. هر جا عبارت یا واژه دشوار و یا نام دو یا اصطلاحی دشوار بود آن را در پاورقی غالباً به نقل از کتب معتبر شرح نموده مراد را مشخص نمودیم. تمامی اوزان غیر امروزی را به گرم محاسبه و دقیقاً ذکر کردیم تا مخاطب کتاب نیازمند محاسبه نباشد.

چون عادت مؤلف در اکثر مواضع کتاب بر این بوده بعد از بیان یک مورد نحوه ساخت مثلاً ذرور یا معجون در موارد بسیاری ساخت را ذکر نکرده و روش معمول را در نظر گرفته است، راقم سطور در اغلب موارد روش مورد ذکر را تکرار نمود تا مخاطب دچار سردرگمی نشده و نیازمند ارجاعات مکرر نباشد؛ و در میان اوراق و تعالیم، هر آنچه می توانست به روشن شدن و امروزی شدن مطلب کمک کند را افزود و گذاشت به از آن استفاده نمودیم و لذا اگر درجایی عبارت از نظر مخاطبین گرانقدر و دانشمندان مسلمانی است تنها برای کمک به علاقمندان و نوآموزان این فن می باشد و بر این حقیر خرده نباید گرفت و ما همچنان بر این عقیده ایم که این طب میراث همگان است و همه در آن سهیمند و اهل فن موظفند آن را به خوبی و روشنی و با استفاده از منابع اصیل برای مردم تبیین نمایند تا مورد استفاده عموم باشد که تنها بهره برداری عموم از این میراث ارزشمند جز سلامتی و تندرستی و نشاط و کمال انسانی نخرسد.

در خاتمه برخود لازم می دانم که از زحمات استاد ارجمند جناب آقای دکتر محسن ناصری که مسبب ترجمه و چاپ این اثر ارزشمند گردیدند تشکر و قدر دانی نمائیم. امیدوارم که خداوند منان به ایشان و مجموعه خدومشان توفیق روزافزون عنایت فرماید. «ان شاء الله»

درباره مؤلف کتاب

مؤلف کتاب «بدرالدین محمد بن بهرام بن محمد قلاتنسی سمرقندی» از طبیبان قرن ششم و هفتم هجری است متأسفانه از زندگی شخصی او چیز زیادی نمی دانیم. دکتر لوسین لوكلرك در کتاب تاریخ طب عربی می نویسد: ما به درستی نمی دانیم که وی در چه تاریخی می زیسته است،

ولی به حسب آنچه «ابن اصیبعه» ذکر می‌کند، گمان می‌کنیم که او در اوائل قرن سیزدهم میلادی می‌زیسته است. ابن اصیبعه درباره او در کتاب «عیون الابیاء فی طبقات الاطباء» می‌نویسد: «در صناعت پزشکی و معالجه و مداوای بیماری‌ها، صاحب نظر بود. کتاب قریبادین وی در بیست و نه باب، هر آنچه را که شخص به آن محتاج است ذکر می‌کند. وی در نگارش این اثر، از کتب معتبری استفاده می‌کند و بیشتر آنچه را نوشته، از این کتاب‌ها نقل کرده است». از نگاشته‌های او به غیر از کتاب «قریبادین»، کتابی دیگر به دست ما نرسیده است. گزارشی از نگاشته‌های دیگر او نیز در کتب کتاب‌شناسی و تراجم به چشم نمی‌خورد. به نظر می‌رسد وی بیش از آن که به تألیف و تصنیف پردازد به امور بالینی اشتغال داشته است و این مطلب از عبارت ابن اصیبعه که او را چنین توصیف می‌کند: «مجید فی صناعة الطب له عناية بالنظر فی معالجة الامراض و مداواتها» نیز قابل استظهار است.

وفات: چنان که گفتیم اطلاع از تاریخ دقیق زندگانی او نداریم بنابراین تاریخ درگذشت او چندان برایمان معلوم نیست. با این حال دکتر سامی خلف حمارنه در کتاب فهرست مخطوطات کتابخانه ظاهریه بر این باور است که فلان سال بعد از سال ۵۹۰ ق (۱۱۹۴ م) درگذشته است^۱.

والسلام علیکم ورحمة الله وبرکاته

سحرگاه دوم رمضان المبارک،

۱۳۹۶

حقیق العباد محمد مهران‌فر (حصین)

۱- به نقل از ویکی فقه برگرفته از مقدمه دکتر زهیر البابا بر کتاب قریبادین قلاتسی.